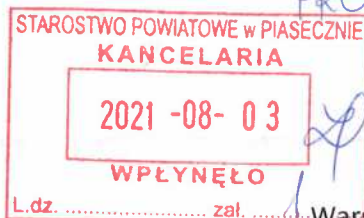

MAZOWIECKI
WOJEWÓDZKI
KONSERWATOR
ZABYTKÓW

PRO
Warszawa, dnia

2021-07-26

WRD.5140.1.64.2020.KLŻ

DECYZJA NR 77/2021

Na podstawie przepisów art. 89 pkt 2, art. 91 ust. 4 pkt 3 i 4, art. 3 pkt 1 i 2, art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r. poz. 710), w trybie art. 104 ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 735), w wyniku postępowania administracyjnego przeprowadzonego z urzędu

orzekam

wpisać do rejestru zabytków nieruchomości województwa mazowieckiego cmentarz ewangelicko-augsburski „osadników niemieckich” położony przy ul. Rybie w Górze Kalwarii, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński.

- Niniejszym wpisem obejmuje się teren cmentarza w granicach historycznego ogrodzenia - położony na terenie działki o numerze ewidencyjnym o nr 35 z obrębu 13-02 Góra Kalwaria - o granicach oznaczonych kolorem czerwonym na załączniku graficznym;
- Załącznik graficzny do niniejszej decyzji stanowi jej integralną część.

Uzasadnienie

Dnia 22 stycznia 2021 r. zostało wszczęte z urzędu postępowanie w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomości cmentarza ewangelicko-augsburskiego „osadników niemieckich” położonego w Górze Kalwarii, na obszarze dz. ew. 35 z obrębu 13-02 Góra Kalwaria. Dnia 11 lutego 2021 r. odbyły się oględziny przedmiotowego obiektu. Cmentarz posiada kartę ewidencyjną wykonaną w 1994 r., na podstawie której został on ujęty w wojewódzkiej ewidencji zabytków (oprac. Jakub Hanula). Nieruchomość leży ponadto na obszarze wpisanym do rejestru zabytków jako układ urbanistyczno-architektonicznego miasta Góra Kalwaria decyzją Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy z dn. 10 sierpnia 1990 r. pod numerem rejestru A-1444.

Historia cmentarza związana jest ściśle z rozwojem społeczności wyznania ewangelickiego w Górze Kalwarii i najbliższym rejonie miasta. Po przejściu miasta w 1776 r., z mocy dekretu królewskiego na własność rządu pruskiego, przestał obowiązywać dawny zakaz osiedlania się w niej innowierców. Oprócz kolonistów niemieckich, osiedlających się w okolicach Góry Kalwarii, do samego miasta zaczęli napływać pruscy urzędnicy (ślady w księgach parafialnych Góry Kalwarii dot. pruskich urzędników - inspektor generalny króla pruskiego, sędzia pruski, inspektor lasów, burmistrz, przełożony komory celnej, przełożony komory solnej, zwierzchnik lasów sosnowych [Małgorzata Borkowska, *Dzieje Góry Kalwarii*, 2009, s. 313]). Stacjonowało tu także wojsko pruskie (garnizon artylerii). Osadnicy niemieccy, szczególnie mieszkający na terenach miejskich, z czasem podlegali procesom asymilacyjnym.

Kościół ewangelicko – augsburski znajdował się w Starej Iwicznej, gdzie od 1842 r. wyodrębniła się filia podległa parafii w Pilicy. Od 1857 r. Stara Iwiczna stała się samodzielną parafią, której podlegał kantorat w Górze Kalwarii. Po raz pierwszy w księgach parafialnych w Górze Kalwarii (obowiązek prowadzenia spisów aktów cywilnych ciążył na parafiach rzymskokatolickich) pojawia się notatka o pochowaniu wyznawcy protestantyzmu „w wyznaczonym miejscu” w 1804 r., nieco później notatka określa: „na swoim cmentarzu” [M. Borkowska, *Dzieje ...*, 2009, s. 314].

Cmentarz ewangelicki w Górze Kalwarii powstał w XIX w. Położony jest w zachodniej części miasta przy ul. Rybie, poza obszarem zwartej zabudowy, w bliskim sąsiedztwie cmentarza parafialnego wyznania rzymsko-katolickiego i cmentarza żydowskiego. Zlokalizowany jest na części działki oznaczonej numerem ewid. 35 (obręb 12-02 Góra kalwaria) i zajmuje powierzchnię ok. trzy czwarte hektara. Istnienie cmentarza znajduje potwierdzenie w dostępnych źródłach kartograficznych z Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego ukazujących zaznaczoną nekropolię w rejonie obecnej ul. Rybie (m.in. mapa rosyjska z 1885 r. - przedruk W.I.G. z 1935, czy przedruk z 1941 r. na użytek Generalnego Sztabu Armii Czerwonej).

Cmentarz na planie zbliżonym do prostokąta, ogrodzony jest otynkowanym murem ceglany (ok. 1,2m wys.) z dwuskrzydłową bramą wykonaną z metalowych prętów, zlokalizowaną od strony ul. Rybie. Na bramie widnieje wycięta w blasze na romboidalnych polach obu skrzydłach datą 1925 r. (data powstania bramy cmentarza). Cmentarz położony jest na wzgórzu, ponadto widoczne są wzdłuż wewnętrznej części muru ślady po okopach z czasów II wojny światowej, w południowej i wschodniej części terenu.

Całość założenia jest nadal czytelna, natomiast - ze względu na zarośnięcie roślinnością i dewastacje nagrobków - zatarty jest częściowo układ kwater i pierwotny przebieg ciągów pieszych (widoczne są wtórne ścieżki). Na terenie cmentarza geometryczny układ dostrzegalny jest jedynie we fragmentach: w centralnej oraz północno-zachodniej części cmentarza zachował się częściowo regularny układ kwater i relikty nagrobków. Pozostałe naziemne fragmenty mają nieregularny układ.

Zachowane są w dużej mierze nagrobki i fragmenty tablic oraz krzyże. Dominują pozostałości pomników oraz płyt nagrobnych z inskrypcjami (m.in. z płaskorzeźbionymi polami inskrypcyjnymi w kształcie tarcz zwieńczonych krzyżami). Zachowane są w całości lub w części pola grobowe wyznaczone słupami, czy też kamiennymi lub betonowymi opaskami. Na obszarze cmentarza występują także nieliczne ślady mogił ziemnych (w karcie ewidencyjnej 1994 r. aut. Jakub Hanula zawarte są informacje o widocznych w terenie ziemnych mogiłach w liczbie ok. 200, natomiast obecnie zlokalizowanie ich reliktywów utrudnia rozrost samosiewów). Na południowy wschód od bramy zlokalizowany jest pojedynczy obelisk. Na całym terenie cmentarza znajdują się pozostawione *in situ* lub bez śladów pochówku (przeniesione lub przewrócone) pomniki, żeliwne i betonowe krzyże. Z użytych materiałów najczęściej spotykany jest piaskowiec, ale są obecne inne materiały (beton, marmur). Inskrypcje występują najczęściej w języku polskim, pojedyncze w języku niemieckim i rosyjskim.

Najstarsze istniejące nagrobki, zidentyfikowane *in situ* pochodzą z lat 90. XIX w. (*Elżbieta z Hofmanów 1go ślubu Gierber 2go Hebich*, zm. 1889 r., oraz na tej samej tablicy - *Elżbieta z Gierberów Jaster*, zm. 1891, *Emilija Hoffman*, zm. 1892 r.). W wymienianej powyżej dokumentacji - karcie ewidencyjnej z 1994 r. - najstarszy nagrobek został zidentyfikowany na 1881 r., co nie zostało potwierdzone podczas odbytych w toku postępowania oględzin. Najwięcej płyt nagrobnych, tablic oraz metalowych tarcz pochodzi z lat 30. - 40. XX w. (*Karol Petz*, zm. 1935 r., *Ludwik Cerjng*, zm. 1935 r., *Janina Misiewicz*, zm. 1947, *Stefan Szwagierczak*, zm. 1948, *Franciszek Kobus*, zm. 1948), w szczególności nagrobki z tego okresu zlokalizowane są w północno-zachodniej części wzdłuż ogrodzenia z zachowanym układem pochówków i fragmentami płyt i tablic (*Jadwiga Pogórska*, zm. 1947, *Janina z Wieclawskich Włodarska*, zm. 1948, *Regina Ossolińska*, zm. 1948, *Heinrich Kapler*, zm. 1943 r.). Najmłodsze pochówki, potwierdzone inskrypcjami datuje się na 1950 rok (*Mikołaj Markow*, zm. 1950, *Zofja Biwojn*, zm. 1950,

Stefania Twardziłowska, zm. 1950). Z początku XX w. pochodzą najbardziej interesujące pod względem historycznym płyty, które poza personaliami pochowanych zawierają dodatkowe informacje o ich profesji, czy statusie społecznym: *Adolf Garszyński, ks. pastor*, zm. 1915 r.; [nazwisko nieczytelne] – *członek Komisji Wojskowego Sądu Okręgowego w Kozienicach*, zm. 1910 r. inskrypcja w języku niem.; *Wanda z Stentzlów Sachs, obywatelka miasta Warszawy, emerytka*, zm. 1927 r.; *baronessa Natalia Morgensztern [Моргенштиерн]*, zm. 1904 r. – inskrypcja w jęz. ros.; *pdp. Waldemar Antonowicz - Janisch [Янищъ]*, zm. 1903 r. - inskrypcja w jęz. ros.).

W 1944 r. r. wysiedlono mieszkańców wyznania ewangelicko-augsburskiego (parafię ewangelicko-augsburską zlikwidowano w 1961 r.). Pozbawiona opieki nekropolia w latach powojennych ulegała dewastacji i dalszej degradacji. Obecnie teren cmentarny jest zaniedbany, z uszkodzonym na wielu odcinkach ogrodzeniem (wykruszenia i rozległe ubytki, szczególnie od strony zachodniej i północnej). Teren cmentarza porośnięty jest samosiewami (w latach 2019 i 2020, w ramach akcji przeprowadzonej przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Oddział Czersk wraz z Fundacją Kamienie Niepamięci, uprzątnięto w części teren cmentarza, w tym także wycięto część samosiewów). Większość nagrobków jest uszkodzonych, tablice i krzyże są poprzewracane, połamane i pokryte porostami. Grobowce w części zapadnięte (szczególnie w części centralnej), jednakże zachowana jest część pól grobowych wyznaczonych kamiennymi opaskami oraz ślady mogił. Na terenie cmentarza umieszczona jest współczesna tablica informacyjna dot. nekropolii (obecnie też częściowo uszkodzona).

Po przeanalizowaniu zgromadzonego w sprawie materiału dowodowego MWKZ stoi na stanowisku, iż przedmiotowy cmentarz prezentuje wartości historyczne i naukowe pozwalające na objęcie go ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków, a jego trwałe zachowanie dla przyszłych pokoleń leży w interesie społecznym.

Cmentarz ewangelicki w Górze Kalwarii jest istotnym składnikiem lokalnego dziedzictwa kulturowego, a tym samym posiada znaczną wartość historyczną. Funkcjonująca od XIX w. nekropolia jest ważnym, trwałym śladem wielowiekowej obecności niegdyś bardzo licznej społeczności wyznania ewangelickiego w Górze Kalwarii i okolicznych terenach, będąc zarazem istotnym świadectwem kulturowej i religijnej różnorodności tych terenów. Nieużytkowany, zaniedbany i zdewastowany cmentarz przetrwał w historycznym obrysie, bez wtórnych form zagospodarowania. Teren, mimo iż zdegradowany i częściowo pozbawiony czytelnego układu przestrzennego jest miejscem pochówków o dużym znaczeniu historycznym, trwale związanym z dawną ludnością osadników niemieckich. Posesja cmentarna posiada również wysoką wartość dokumentacyjną, a dalsze studia historyczne i prace badawczo-inwentaryzacyjne mogą przyczynić się do rozwoju wiedzy o ewangelickiej nekropolii oraz przedstawicielach osadników niemieckich i ich potomków. Zachowane relikty nagrobków stanowią natomiast cenne dokumenty rozwoju sztuki sepulkralnej na terenie Mazowsza oraz ich zróżnicowania w obrębie poszczególnych wyznań religijnych.

Należy zwrócić uwagę, iż zgodnie z art. 6 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytki podlegają ochronie bez względu na stan zachowania. Duża degradacja substancji zabytkowej naziemnych śladów po funkcjonowaniu nekropolii – tablic i krzyży, nagrobków i mogił ziemnych, nie wpływa na status obiektu i nie umniejsza jego walorów zabytkowych. Niezależnie od powyższego obiekt stanowi nadal miejsce pamięci o dużej wartości historycznej w ukształtowanym historycznie obrysie oraz z czytelnymi elementami pierwotnego zagospodarowania. Z uwagi na posiadaną wartość zabytkową zachowanie miejsca leży w interesie społecznym, związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego i koniecznością zapewnienia jego przetrwania dla przyszłych pokoleń przez stworzenie właściwych warunków prawnych dla jego ochrony.

Na podstawie art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Definicja zabytku zawarta w art. 3 pkt 1 ww. ustawy określa, iż zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt. 1 litera f ww. ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki nieruchome będące cmentarzami. Z uwagi na zachowane, wyżej opisane, wartości historyczne i naukowe cmentarz ewangelicki zlokalizowany przy ul. Rybie w Górze Kalwarii odpowiada ustawowej definicji zabytku, zostaje wpisany niniejszą decyzją do rejestru zabytków nieruchomych województwa mazowieckiego i podlega ochronie prawnej. w formie rozproszonej

Wobec powyższego orzeczono jak w sentencji.

Od decyzji niniejszej przysługuje stronom, na podstawie art. 127 K.p.a., odwołanie do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, które należy złożyć za pośrednictwem tutejszego urzędu (na adres: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, ul. Nowy Świat 18/20, 00-373 Warszawa), zgodnie z art. 129 § 2 K.p.a., w terminie 14 dni od doręczenia przedmiotowej decyzji.

W myśl art. 127a K.p.a., w trakcie biegu terminu do wniesienia odwołania strona może zrzec się prawa do wniesienia odwołania wobec organu administracji publicznej, który wydał decyzję. Wówczas z dniem doręczenia organowi administracji publicznej oświadczenia o zrzeczeniu się prawa do wniesienia odwołania przez ostatnią ze stron postępowania, decyzja staje się ostateczna i prawomocna.

UWAGA, NUMER REJESTRU ZABYTKÓW JEST NADAWANY PO STWIERDZENIU OSTATECZNOŚCI
NINIEJSZEJ DECYZJI

MAZOWIECKI WOJEWÓDZKI
KONSERWATOR ZABYTKÓW
prof. dr hab. Jakub Lewicki

Załączniki:

1. Załącznik graficzny
2. Pouczenie o skutkach wpisu zabytku do rejestru zabytków

Otrzymują:

1. Kościół Ewangelicko-Augsburski
2. 4x WUOZ a/a (teczka obiektu, nr rejestru, KW, NID)

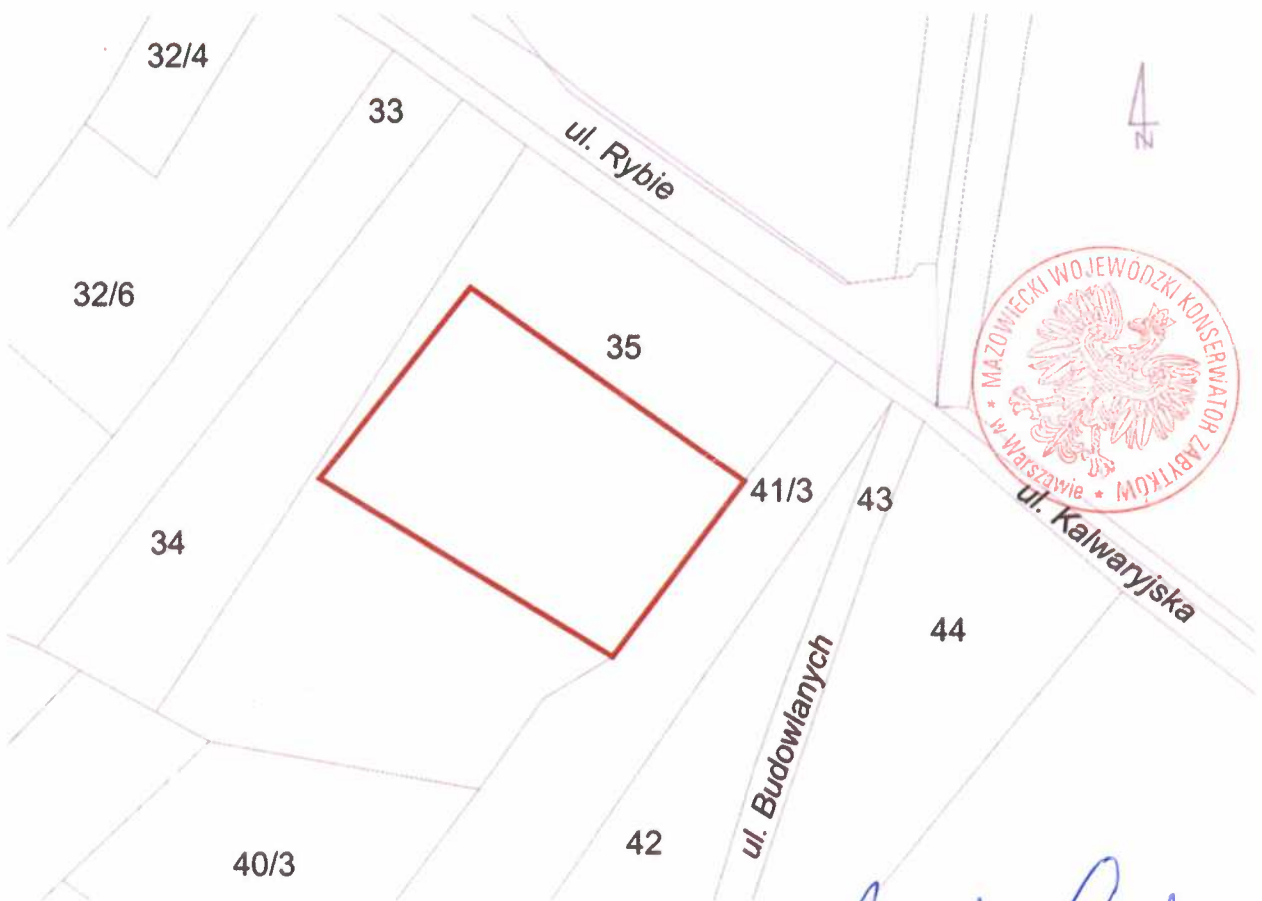
Do wiadomości:

1. Burmistrz Miasta i Gminy Góra Kalwaria
2. Starosta Piaseczyński

Załącznik graficzny do decyzji MWKZ nr 77 /2021 z 26.07. 2021 r. wpisującej do rejestru zabytków nieruchomości województwa mazowieckiego cmentarz ewangelicko-augsburski „osadników niemieckich” położony przy ul. Rybie w Górze Kalwarii, gm. Góra Kalwaria, pow. Piaseczyński, na obszarze dz. ew. 35 z obrębu 13-02 Góra Kalwaria,

MAZOWIECKI WOJEWÓDZKI
KONSERWATOR ZABYTKÓW
ul. Nowy Świat 18/20, 00-373 Warszawa
tel.: 22 44 30 400, fax: 22 44 30 401
www.mwkz.pl

MAZOWIECKI WOJEWÓDZKI
KONSERWATOR ZABYTKÓW
Jakub Lewicki
prof. dr hab. Jakub Lewicki

 - cmentarz w granicach ogrodzenia wpisany do rejestru zabytków niniejszą decyzją

Skala 1:1500

